

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Карнаух Анна Анатоліївна

УДК 329.78.008

**СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В УМОВАХ
ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2006

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі політичних наук Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор

Бабкіна Ольга Володимирівна,

Національний педагогічний університет

імені М.П.Драгоманова,

завідувач кафедри політичних наук

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор

Картунов Олексій Васильович,

Університет економіки та права „КРОК”,

завідувач кафедри суспільних наук

кандидат політичних наук,

старший науковий співробітник

Ходаківський Михайло Дмитрович

Інститут держави і права імені В.М. Корецького

науковий співробітник відділу історико-правових досліджень

Провідна установа: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, відділ теоретичних та прикладних проблем політології, м. Київ

Захист відбудеться „17” березня 2006 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.053.12 Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „11” лютого 2006 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.Крохмаль

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зростання ролі політичної культури – загальна закономірність розвитку сучасної цивілізації. Воно особливо помітне на зламі тисячоліть, коли людство перебуває у стані суперечливих пошуків нової стратегії цивілізаційного розвитку, нових світоглядних і соціокультурних парадигм. Процеси децентралізації владних повноважень, розвитку партійних систем, оформлення механізмів захисту групових інтересів висувають на перший план проблеми культури спілкування, пошук оптимальних моделей сумісності, знаходження консенсусу.

Саме категорія політичної культури найближче підводить нас до розуміння атмосфери політичного життя, специфічної і неповторної у кожній країні і навіть у різних її частинах. Без неї неможливо збагнути, чому певна кількість індивідів обирає ту чи іншу політичну орієнтацію, форму політичної поведінки, чому однотипні політичні інституції по-різному діють і по-різному сприймаються у різних країнах?

Без піднесення рівня політичної активності громадян (зокрема молоді) ні вивести економіку із кризи, ні закласти основи правової держави і громадянського суспільства неможливо. Без сприйняття молоддю демократичних ідеалів не може бути й мови про становлення в її середовищі нового типу політичної культури, орієнтованої на створення демократичного суспільства в незалежній Україні.

Актуальність вивчення проблем формування сучасної політичної культури молоді в суспільстві перехідного типу, яким сьогодні є українське суспільство, не викликає сумнівів, оскільки йдеться про історичний вибір шляху розвитку. Цей вибір робить підростаюче покоління.

Недостатній рівень засвоєння демократичної політичної культури є однією з причин відчуження молоді від суспільно-політичних процесів в Українській державі. Суспільство не може бути громадянським, а держава – соціальною і правовою, якщо одна із соціальних груп цього суспільства виключена з системи політико-владних відносин.

Утвердження нового типу соціокультурних відносин, у тому числі і політичних, передбачає не тільки опанування молоддю усіма формами людської життєдіяльності, які сформувались у період її соціалізації, але й творення нових, які найбільшою мірою відповідають потребам часу. Роль і можливості вищого навчального закладу в цьому напрямі вивчені недостатньо.

Суть наукової проблеми дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні ролі освіти (в даній роботі – вищої школи) як соціального інституту в процесі формування політичної культури студентської молоді, специфічної соціально-демографічної групи. Узагальнено

проблему можна окреслити як вивчення процесу формування одного з важливих елементів взаємозв'язку системи „освіта – політика” – політичної культури.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Наукове опрацювання проблеми формування політичної культури проводиться вченими різних галузей знань. Методологічні проблеми вивчення феномена політичної культури розглядаються в працях зарубіжних та вітчизняних вчених: М.Амеліна, А.Арнольдова, М.Блінова, Є.Головахи, А.Демідова, А.Міграняна, Ю.Пахомова, В.Рєбкала, О.Рудакевича С.Рябова, М.Чурилова та ін. Різні аспекти питань політичної культури досліджуються в працях В.Андрущенко, В.Бабкіна, О.Бабкіної, В.Бебика, Н.Гайворонюка, В.Горбатенка, В.Кременя, І.Кресіної, В.Лісового, О.Лузана, І.Мигоровича, М.Михальченка, Л.Нагорної, М.Остапенко, В.Потульницького, В.Рєбкала, Ю.Римаренка, Ф.Рудича, С.Рябова, В.Табачковського, М.Шульги та інших.

Соціальним проблемам освіти та виховання присвячені праці Л.Ази, В.Андрущенко, В.Бакірова, В.Пічи, О.Якуби та багатьох інших.

Різноманітні аспекти ролі молоді України в сучасних суспільних процесах досліджують В.Бебик, В.Боровик, І.Вдовичин, М.Головатий, В.Головенько, О.Корнієвський, Л.Овдїєнко, В.Перебенесюк, В.Рєбкала, Н.Черниш, О.Уварова та ін.

Соціально-психологічним проблемам життєдіяльності особистості в умовах сьогодення присвячені праці М.Боришевського, О.Злобіної, Н.Паніної, М.Пірен, Л.Сохань, В. Тихоновича, М.Шульги та ін.

Зазначена проблема висвітлюється в збірниках доповідей науково-практичних конференцій та досліджується в деяких кандидатських дисертаціях. Разом з тим, ступінь дослідження політичної культури ще є недостатнім і потребує подальшого аналізу, зокрема ступінь наукового опрацювання проблем формування політичної культури студентів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу, особливо в контексті трансформаційних процесів українського суспільства та реформування вищої школи України.

Зв'язок роботи з науковими програмами та темами. Тема і зміст дисертаційного дослідження є складовою частиною комплексної науково-дослідної теми „Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий і український досвід” кафедри політичних наук НПУ імені М.П.Драгоманова, що входить до тематичного плану НДР НПУ імені М.П.Драгоманова, науковий напрям „Дослідження гуманітарних наук” затвердженого Вченою радою 25 грудня 2003 року протокол № 5. Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні Вченої ради НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 3 від 07 листопада 2005 року).

Метою дисертаційного дослідження є аналіз процесу становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства, а також з'ясування ролі освіти, в тому числі вищої освіти, як соціального інституту в процесі формування політичної культури студентської молоді, специфічної соціально-демографічної групи.

Для досягнення поставленої мети у дисертації визначені такі **завдання**:

- проаналізувати проблеми становлення політичної культури в умовах переходу до демократичних політичних інститутів та впровадження демократичних процедур;
- розглянути теоретичні підходи до вивчення феномена політичної культури;
- окреслити найсуттєвіші риси сучасної політичної культури громадян України, та особливо молоді;
- узагальнити дані емпіричних соціологічних досліджень політичної культури сучасної молоді України;
- дослідити механізм та специфіку політичної соціалізації сучасної української молоді, визначити основні чинники, канали формування політичних знань, форм політичної участі;
- визначити соціально-педагогічні умови ефективності формування політичної культури у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу;
- проаналізувати спрямованість змісту дисциплін циклу гуманітарної підготовки у НПУ імені М.П.Драгоманова на формування політичної культури студентів;
- з'ясувати завдання сучасної політичної освіти та виховання у ВНЗ.

Об'єктом дослідження є політична культура сучасної молоді – специфічної соціальної спільноти й учасника суспільно-політичних процесів.

Предметом дослідження є процес становлення та розвитку політичної культури молоді в умовах демократизації українського суспільства.

Теоретико-методологічну основу дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що забезпечують єдність гносеологічного, соціально-філософського і політологічного аналізу феномена політичної культури у зв'язку з іншими компонентами соціокультурного та політичного життя соціуму. Гносеологічний підхід дозволяє дослідити специфічну форму відображення і пізнання об'єкта, що вивчається, а соціально-філософський і політологічний – спрямовують на розкриття його місця, вагомості та ролі в житті суспільства у взаємодії соціально-політичних суб'єктів. Соціально-філософське розуміння передбачає аналіз процесу виникнення та розв'язання суперечностей, що зумовлюють розвиток і функціонування об'єкта дослідження.

В основі цивілізаційного підходу розглядається людська особистість, її свобода, можливість її реалізації та саморозвиток, а засобами досягнення зазначених цінностей виступають демократія, соціально-правова держава, громадянське суспільство, демократична політична культура. Це дозволяє виділити та проаналізувати загальноцивілізаційні компоненти та функції політичних явищ (в даному випадку політичної культури) і на цій підставі розробляти проблеми історії та теорії соціально-політичних феноменів, а також розвивати такі політичні категорії як усвідомленість вибору, демократичні цінності, правова держава і громадянське суспільство, національна свідомість, політична соціалізація тощо.

Використання порівняльного аналізу дало змогу визначити якісні відмінності у структурі семантичного простору значень, які характеризують політичну культуру дорослого населення України та учнівської і студентської молоді в процесі її становлення та демократизації.

В дисертації вагоме значення мають методи системного та структурно-функціонального аналізу. При цьому політичні явища розглядаються як складне утворення, що виконує певну роль у більш загальній системі. Структурно-функціональний підхід застосовувався з метою визначення місця і ролі політичної культури, функцій політичної соціалізації в умовах переходу суспільства від авторитарної до демократичної політичної системи. Використовується також міждисциплінарний підхід до дослідження феномену політичної культури молоді, де залучені фундаментальні положення філософії, політології, соціології, психології, педагогіки і методи конкретного соціологічного дослідження, проведеного автором в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова.

Емпіричною базою роботи є дані соціологічних досліджень, які проводились Інститутом соціології НАН України, центром „СОЦИС”, фондом „Демократичні ініціативи”, Українським інститутом соціальних досліджень, а також аналітичні матеріали засобів масової інформації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у виробленні пізнавальної концепції аналізу ролі вищого навчального закладу як елемента системи освіти у процесі становлення політичної культури однієї з найдинамічніших соціально-демографічних груп – сучасної молоді України, зокрема:

- на основі аналізу різноманітних концепцій політичної культури, які існують в сучасній політичній науці, визначається концептуальна основа дослідження політичної культури молоді України як системна єдність національних, регіональних, культурних, психологічних особливостей політичного суб'єкту;

- визначається своєрідність політичної соціалізації сучасної української молоді, автором виділяються основні соціалізуючі агенти даного процесу;

- обґрунтовано висновок про те, що зміст і засоби формування політичної культури традиційно визначаються конкретно-історичними умовами та рівнем ідеологізації проблеми, а їх основу складають ідеї патріотизму та громадянськості в конкретно-історичному трактуванні;

- з'ясовано, що політична культура сучасної студентської молоді є мінливою, динамічною субкультурою, основні параметри якої залежать від рівня, обсягу та змісту соціальних зв'язків, у які включена молода особистість;

- визначено соціально-педагогічні фактори формування політичної культури студентської молоді у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу й умови їхньої оптимізації, зокрема: а) забезпечення функціонування сучасних трактувань поняття і функції політики, співвідношення моралі і політики в політичній освіті та вихованні; б) межі і форми репрезентації національної ідеї у навчально-виховному процесі ВНЗ; в) реалізація в політичній освіті та вихованні потреб молоді особистості в самоосвіті, самодіяльності, творчості, самореалізації; г) залучення ідей політичної освіти та виховання до виховного ідеалу системи освіти як необхідної складової виховання громадянина;

- сформульовано виховні завдання ряду дисциплін циклу гуманітарної підготовки у НПУ імені М.П.Драгоманова щодо політичної освіти та виховання студентів, які полягають у виробленні молодого людиною на основі знань про політику власної політичної позиції, навики критичного аналізу проблем сьогодення, системи координат в оцінці політичних ситуацій, політичного такту, уміння дискутувати;

- доведено, що формування політичної культури студентської молоді в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу є системою відносин між: а) студентством і системою вищої освіти як соціальним інститутом; б) студентством і викладачами; в) студентським колективом і адміністрацією ВНЗ; г) студентськими об'єднаннями та суспільством. Реалізація завдань формування політичної культури у кожній ланці відбувається через суб'єкт-суб'єктну систему взаємовпливу і взаємодіяльності.

Теоретико-практичне значення одержаних результатів полягає у створенні бази для подальшої наукової розробки проблеми становлення демократичної політичної культури молоді в Україні та можливості окреслення перспектив подальшого дослідження цієї проблематики.

Висновки дисертаційного дослідження можуть бути використані різними суб'єктами політики у повсякденній практиці політичного життя. На основі дисертаційного

дослідження можлива підготовка навчальних курсів з політології і спеціальних курсів з проблем політичної культури, використання матеріалів роботи при написанні підручників і навчальних посібників.

Особистий внесок здобувача в одержанні наукових результатів полягає у: розробці концепції та теоретичному обґрунтуванні основних ідей і положень досліджуваної проблеми; визначенні сутності, змісту й структури політичної культури молоді; розробці змісту політичного виховання студентської молоді у ВНЗ.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження доповідалися і обговорювалися на засіданні кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, ряді науково-практичних конференцій, а саме: Міжнародній науковій конференції, присвяченій 170-річному ювілею Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова „Педагогіка духовності: поступ у третє тисячоліття” (Київ, 2005 р.); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції „Гуманітарна освіта в профільних вищих навчальних закладах: проблеми і перспективи” (Київ, 2005 р.); Всеукраїнській науковій конференції „Другі юридичні читання” (Київ, 2005 р.); Третіх Ірпінських міжнародних педагогічних читаннях „Проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти” (Ірпінь, 2005 р.); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 2005 р.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 7 робіт, з них 3 статті у фахових виданнях ВАК України.

Структура та обсяг роботи. Мета і завдання дослідження, його концептуальна основа і зміст визначили структуру дисертації, що складається зі вступу, двох розділів, зокрема, у першому розділі – три підрозділи, у другому – три підрозділи, висновків та списку використаних джерел (249 позицій). Обсяг роботи – 236 сторінок, основна частина дисертації – 214 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У „**Вступі**” обґрунтовані актуальність теми дослідження, ступінь її наукової розробки, визначені об’єкт і предмет, мета й завдання дисертаційної роботи, розкриті основні методи, які застосовувалися при підготовці роботи, її теоретичне і практичне значення, апробація результатів, сформульовано концептуальні положення, які відзначаються науковою новизною.

Перший розділ „**Теоретико-методологічні аспекти дослідження політичної культури молоді**” містить три підрозділи. У підрозділі 1.1. „*Особливості формування політичного менталітету української молоді: соціально-історичний та політико-психологічний підходи*” автор подає аналіз історико-психологічних аспектів формування українського менталітету.

При з’ясуванні суті та специфіки політичної культури її складовими елементами переважно називають політичні знання і переконання, навички та уміння їх практичного застосування. Але на підставі лише таких елементів неможливо пояснити досить значні відмінності між політичними культурами тих націй, які володіють приблизно однаковим рівнем практично подібних за змістом знань та умінь і живуть у країнах з однотипним державно-політичним устроєм. Це дає підставу висловити думку, що витoki різноманітності політичної культури народів криються насамперед не в знаннях і навичках, а в більш глибоких пластах національного життя. Видається, що одним з таких джерел є вияв їх менталітету. Тому дослідження політичної культури сучасного українського суспільства неминуче вимагає дослідження національного менталітету, його трансформацій та особливостей.

В історичному аспекті формування українського менталітету відбувалося під впливом геополітичного чинника – розташування України між Заходом і Сходом. Особливістю України є те, що вона майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, в центрі боротьби, і включалась до складу то однієї, то іншої держави. Тому для України є характерним стан постійного маневрування. Це істотно вплинуло на формування національного менталітету і наявності в його структурі маргінального складника, що в свою чергу спричинилося до формування своєрідної біполярної моделі, яка поєднує лицарсько-козацький та пасивно-споглядальний типи ставлення до довкілля. У політичній сфері ці типи менталітету виявляються, з одного боку, в бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та державну самостійність України, а з другого – в егоцентризмі, байдужості до долі власного народу і власної держави. Нація, яка довго перебувала під іноземним гнітом, починає набувати нових ментальних рис. У неї розвиваються мімікрія, консерватизм, комплекс меншовартості. Отже ментальність нації, яка тривалий час не мала власної державності і перебувала у неволі, серйозно деформується. На глибшому рівні психіки продовжують функціонувати власні ментальні риси, але на них починають нашаровуватися набуті в умовах неволі ментальні настанови. Останні дедалі більше блокують, деформують і витискують компоненти національної ментальності. Аналогічні трансформаційні процеси відбуваються і з політичною культурою.

Отже, для політичної ментальності загалом і політичної культури зокрема характерні риси, що свідчать про довге історичне поневолення і несформованість модерної ментальності й політичної культури, яка є характерною для високорозвинених націй світу. Проте слід сказати, що деякі з названих рис, такі як толерантність, демократичність, у випадку успішних суспільно-політичних перетворень можуть сприяти розвитку України як цивілізованої європейської держави.

У підрозділі 1.2. „*Політична культура як предмет політологічного дослідження*” подається концептуальний аналіз основних визначень політичної культури. Розмаїття типологій політичної культури дає уявлення про її якісний характер. Так, з одного боку, політична культура є показником політичного життя суспільства, тому що вона здатна виявити ступінь його розвитку й співвідношення між правовими, соціальними і психічними регуляторами функціонування політичної сфери суспільства. З іншого боку, потрібно враховувати, що будь-яка культура має складну природу, де ідеальна складова теж підлягає еволюції, відображаючи подвійний вплив окремого історичного досвіду та загальнолюдських тенденцій.

Виділення структурних компонентів політичної культури дає можливість з'ясувати основні напрями її формування, серед яких: набуття політичних знань, поглядів та під впливом певних ціннісних орієнтацій трансформація їх в переконання; формування політичної свідомості, в основі якої – певні політичні традиції, історична пам'ять народу; залучення громадян до суспільно-політичного життя шляхом закріплення як традиційних, так і загальноновизнаних, цивілізованих норм політичної поведінки.

Автор використовує у своєму дослідженні різні типології політичної культури: залежно від перетину суттєвих характеристик об'єкта політичної культури з її суб'єктом, а саме: демократична - тоталітарна, інтегрована - фрагментарна, патріархально-підданська - активістська та ін.

Так, тоталітарна культура характеризується політичною заангажованістю свідомості і поведінки членів суспільства, існуванням однієї, офіційної ідеології, міфологізацією, культом вождя, підданським ставленням до влади. А авторитарній політичній культурі притаманна аполітичність на фоні активного виявлення своєї позиції членами суспільства в інших галузях суспільного життя та пасивно-підданське ставлення до влади.

На противагу демократична політична культура відзначається толерантним ставленням до різних політичних поглядів та існуванням опозиції, де найважливішою політичною цінністю є громадянські права та свободи. Демократична політична культура – це культура громадянського суспільства. Саме у межах громадянського суспільства відбувається організація плюралізму, тобто поєднання й урахування інтересів самих

різноманітних соціальних і політичних сил. Тільки в розвинутому громадянському суспільстві може сформуватися культура, що відповідає демократичному режиму.

Дисертант вважає, що основним стрижнем політичної культури будь-якої нації є усвідомлення потреб власної держави і, відповідно, формування державотворчої психології, досягнення гармонійного поєднання інтересів і потреб особи, громадянського суспільства і держави.

Сучасна політична культура громадян України характеризується як така, що містить демократичні та авторитарні компоненти (політична культура змішаного типу). Це фрагментарна політична культура перехідного етапу розвитку українського суспільства.

У підрозділі 1.3. *„Молодь як суб'єкт політологічного аналізу в контексті процесів демократизації суспільства”* розглядаються різноманітні судження, точки зору, аргументи з приводу феномена „молодь”, перш за все, вікових меж молоді; визначення та інтерпретація таких понять як „молодіжна політика”, „молодіжна робота”, „соціальна адаптація молоді”, „соціалізація молоді” тощо. Окрему увагу автор приділяє з'ясуванню такого важливого поняття, як молодіжні проблеми. Висловлюється думка, що соціальні проблеми молоді – це не будь-які суперечності її життєдіяльності, а лише такі, які поглиблюються і свідчать про недостатність існуючих способів їх вирішення, а отже, призводять до появи дезорганізуючих процесів у системі „суспільство – молодь”. Молодіжні проблеми поділяються на два типи: в першому з них мова йде про зрослі вимоги суспільства до молоді, в другому – про особистісні сподівання і прагнення молодих людей та складності з їх реалізацією.

Автор вважає, що задля дійсно об'єктивного вивчення сучасної молоді, деякі постулати минулого в науці стосовно молоді конче необхідно переглядати. Центральним з них, на думку автора, є тлумачення та погляд на молоду людину виключно як на об'єкт впливу – ідеологічного, економічного, і, головне, виховного. Демократизація суспільства обумовлюється приматом особистості, її саморозвитком, активною життєвою позицією за власним покликом душі, а не за вимогами та потребами будь-кого. Молоді люди сьогодні – це досить значна частина населення країни. І якщо враховувати специфічні риси цієї демографічної групи (підвищена активність, максималізм, відсутність життєвого досвіду тощо), то стане зрозумілим, наскільки важливо сьогодні старшому поколінню, особливо владним структурам, знати справжній стан справ у молодіжному середовищі.

Дисертант звертає увагу на те, що основними функціями молодіжної державної політики в Україні має бути: створення гарантованих соціально-економічних, політичних та інших необхідних стартових умов для соціалізації молоді; координація зусиль усіх державних органів, партій, організацій, об'єднань, рухів, різноманітних соціальних

інститутів суспільства щодо забезпечення умов для розвитку і самореалізації молоді; соціальний захист тих груп молоді, що неспроможні самостійно розв'язувати власні проблеми або хоча б полегшити власне життя.

У справі вироблення ефективної молодіжної політики важлива роль відводиться з'ясуванню суті і змісту процесів життєвого самовизначення молодої людини. Ці процеси поділяються на: соціальне самовизначення, політичне самовизначення, професійне самовизначення, економічне самовизначення.

Автор зазначає, щодо політичного самовизначення, то відчуженню молоді від участі в управлінні властиві дві взаємопов'язані тенденції: а) наростання пасивності і недовіри молоді до офіційних органів управління, де дуже мало їх ровесників; б) підвищення інтересу до суто молодіжних угруповань та об'єднань, в яких немає бюрократично заформалізованих форм роботи.

У сфері професійного самовизначення молоді зазначаються такі тенденції: зростаючі диспропорції у структурі зайнятості у різних регіонах країни; поява швидко зростаючого безробіття серед молоді; розтягування у часі періоду набуття освіти, що відсуває для більшості молоді момент вступу до трудового життя і досягнення професійної зрілості; масовий характер вимивання молоді із виробничих структур у сфері приватного бізнесу та приватних підприємств з причин низької (порівняно із старшими віковими групами населення) ефективності праці, використання її на тимчасово вигідних та добре оплачуваних, які не вимагають фахової підготовки роботах тощо.

Протягом тривалого часу молоді відводилося другорядне місце у сфері праці, що призвело до посилення матеріальної (і відповідно психологічної) залежності від старших поколінь. Близько 90% молодих сімей живуть за допомогою батьків та рідних.

Молодь – це майбутнє країни, і щоб належним чином забезпечити це майбутнє, держава повинна виробити реалістичну, збалансовану, виважену політику щодо молодого покоління.

Другий розділ **„Процес соціалізації української молоді як об'єкт політологічного аналізу”**. У підрозділі 2.1. *„Сутність та особливості політичної соціалізації української молоді”* дисертант визначає сутнісні особливості політичної соціалізації молоді, зокрема намагається з'ясувати специфіку соціалізаційного процесу, визначившись, перш за все, із загальним трактуванням соціалізації в науці.

Змістовим ядром дослідження є аналіз процесу політичної соціалізації молоді, однак оскільки він містить базові характеристики загальносоціалізаційного процесу, автор розпочинає з розгляду загального процесу соціалізації. З урахуванням того, що дефініцію поняття „соціалізація” робила велика кількість дослідників автор зупиняється на окремих

прикладом, які є, на його думку, найсуттєвішими, зокрема розглядаються погляди Г.Андреєва, Н.Андреєнкової, С.Батеніна, Р.Гурова, І.Конта, Є.Кузьміна, Ю.Левади, Б.Ломова, М.Лукашевича, В.Маркова, А.Мудрика, І.Огороднікова, Б.Паригіна, Л.Соханя, В.Сухомлинського.

Вивідним загального поняття „соціалізація” є термін „політична соціалізація”, свідченням чого є його широке використання в роботах Г.Алмонда, С.Верби, Р.Гесса, Р.Зігель, Д.Істона, Г.Хаймена, П.Шарана. На думку автора, сьогодні провідною тенденцією в розробці соціалізаційної проблематики є перехід від досліджень загального процесу соціалізації до його окремих напрямків і видів.

Більшість дослідників трактують політичну соціалізацію як форму політичного розвитку особистості, як процес активного засвоєння індивідом ідеологічних і політичних цінностей і норм, які панують у конкретному суспільстві. При цьому часто опускається власне психолого-педагогічний аспект, який відображає процес перетворення цих норм і цінностей в усвідомлену суб’єктом систему власних політичних установок, що визначають позиції й поведінку особистості в політичній системі суспільства. Автор звертає увагу на те, що таке трактування соціалізації багато в чому збігається з цілями цілеспрямованого державного виховання, яке не тільки направлене на відтворення панівних політичних цінностей, але й переслідує цілі формування особистості. Внаслідок цього соціалізацію часто плутають з цілеспрямованим політичним чи громадянським вихованням.

Окремі аспекти політичної соціалізації достатньо широко представлено в науковій літературі. Філософсько-соціологічні аспекти відображено в працях А.Бандури, Д.Істона, Н.Недікова, Б.Скінера, Е.Швачко та ін. Політологічні проблеми висвітлено в роботах Е.Головахи, С.Макеєва, А.Надточія, В.Павловського, В.Пухляка, С.Разуваєва, С.Рощина, О.Шестопаля. Деякі питання політичного виховання розкрито в дослідженнях Н.Гаврилова, І.Жадан, О.Кожемякіна, Л. Лепіхова, С. Максименко.

Автор звертає увагу на традиціоналістські підходи до політичної соціалізації, які ґрунтуються на виділенні двох основних шляхів її реалізації в соціумі.

Перший полягає в передачі новим поколінням зразків політичної свідомості й політичної поведінки, що склалися, тобто в трансляції політичної культури від старшого до молодшого покоління. Цей шлях забезпечує стабільність і спадкоємність суспільного розвитку. У якості основних агентів політичної соціалізації в цьому випадку виступають такі соціальні інститути, як сім’я, школа, вищі навчальні заклади.

Інший шлях пов’язаний з набуттям особистістю нових, раніше невідомих політичних знань, із засвоєнням нового політичного досвіду. Це відбувається в процесі участі

індивіда в політичному житті країни, а також під впливом різних чинників, що перебувають поза соціально-педагогічною галуззю. Особливо актуалізуються ці процеси в період соціальних потрясінь, пов'язаних зі зміною політичного й економічного устрою держави.

У підрозділі 2.2. „Громадянська освіта та виховання у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу” зазначається, що демократична політична освіта має бути спрямована на виховання громадянина (громадянська освіта), який цінує власні права, готовий відстоювати ідеали свободи, демократичні цінності, володіє відповідними практичними навичками.

Громадянська освіта подається як одна з найвпливовіших серед зовнішніх факторів впливу на формування політичної культури молоді. Зокрема автор звертає увагу на те, що саме від якості громадянської освіти залежить рівень ціннісних уявлень молоді про структуру та принципи дії політичної системи, свої права та обов'язки в цій країні, вміння користуватися цими знаннями.

До громадянської освіти відносять також патріотичне виховання. Посилаючись на дані досліджень українських вчених, автор констатує, що в українському суспільстві є об'єктивні умови для формування у молоді національної свідомості, демократичної політичної культури. Це підтверджується тим фактом, що постійно зростає серед молоді число прихильників ідеї України як самостійної держави. Збільшується також кількість молоді, яка приймає активну участь у житті громади, а не лише звинувачує у своїх проблемах державу, дорослих чи якісь інші інституції. Серед молоді зростає число тих, хто пишається своєю приналежністю до громадян України. Ще одним показником рівня громадянськості серед молоді можна вважати участь у виборчих кампаніях, референдумах, опитуваннях.

В дисертації розкривається значення вищої освіти як суб'єкта політичної соціалізації, зокрема аналізується стан політичної освіти у ВНЗ на прикладі вивчення суспільно-політичних дисциплін, основні цілі політичної освіти та методи навчання і виховання, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення студентів.

Автор, спираючись на результати анкетування, проведеного в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, аналізує вплив навчально-виховного процесу ВНЗ на інтерес молоді до політики. Стосовно оцінки студентами змісту і суті гуманітарних дисциплін досліджувалися: рівень задоволення студентами змістом загальноузівських дисциплін; причини, які ускладнюють опрацювання соціально-гуманітарних дисциплін; оцінка студентами почасового навантаження, яке

відведене на вивчення гуманітарних дисциплін. На підставі результатів дослідження, щодо оцінки змісту та суті загальноузовітських соціально-гуманітарних дисциплін, автор визначає певну проблему. Суть її полягає в тому, що домінують два показники. З одного боку, високий рівень задоволення змістом дисциплін (відповідність формальним, нормативним вимогам), з іншого боку, респонденти вказують на відрив змісту гуманітарних дисциплін від реалій та потреб життя, невідповідність до власних нахилів і інтересів молоді людини. Йдеться про незадоволення змістом гуманітарних дисциплін на особистісному рівні. Високий відсоток респондентів, які задоволені формальними показниками та тих, хто утруднюється висловити власну думку щодо запропонованої проблеми, підтверджує існування певної відчуженості особистості студента від змісту гуманітарної освіти у вищому навчальному закладі.

Далі автор підсумовує: актуальність проблеми формування демократичної політичної культури студентів вимагає концептуального переопрацювання змісту гуманітарних дисциплін, пошуку активних методів навчання; у змісті гуманітарних загальноузовітських дисциплін повинна домінувати проблематика людини, суспільства, культури, науки у їх поєднанні, взаємовпливі та взаємозалежності.

У підрозділі 2.3. *„Форми політичної участі молоді в Україні та їх вплив на демократичний політичний процес”* автор намагається відповісти на питання: чому людина бере участь у політиці, з чого складається її політична поведінка, які фактори впливають на вибір тих чи інших форм політичної участі, чому індивіди виражають свою підтримку чи незгоду з будь-якими політичними силами, курсами, інститутами тощо. Щодо визначення змісту поняття “політична участь”, то дисертант вважає, що це залучення членів певної соціально-політичної спільноти до процесу політико-владних відносин, вплив громадськості на перебіг соціально-політичних процесів у суспільстві та на формування владних політичних структур. Аналізуються погляди на поняття політична участь С.Барнз, М.Вебера, Н.Най, Н.Макіавеллі, Л.Мілбр, Ш.Монтеск’є, Г.Перрі та інших авторів, які почали використовувати його як критерій якісних особливостей суспільно-політичних систем, за яким оцінюються наслідки діяльності державних політичних інститутів, а також ступінь впливу на політичне життя низки інших чинників – національних традицій і звичаїв, типу політичної культури, складу правлячої еліти і т.ін.

В даному підрозділі розглядаються різні способи типологізації політичної участі, зокрема типологія політичної участі Л.Мілбрса, М.Каазе й А.Маша.

Політична участь реалізується через відповідну політичну поведінку, діяльність, тому автор визначає психологічні особливості взаємозв’язку особи і політики. Наголошується, що особа є об’єктом і суб’єктом політики водночас. З одного боку, навіть усупереч

бажанню, тією чи іншою мірою людина перебуває під впливом політики, політичних процесів, а з іншого - як носій певних політичних якостей людина залучається до конкретного політичного процесу як представник держави, нації, народу, соціальної групи.

Серед форм політичної участі молоді можна виділити: участь у передвиборчій кампанії, в демонстраціях, мітингах, обговорення політичної ситуації з друзями. Слід зауважити, щодо таких форм політичної участі, як демонстрації і мітинги, хоча є досить розповсюдженими серед молоді, але мають невисокий рейтинг.

Автор звертає увагу на те, що в цілому протести є випробуванням демократії. Вони покликані радше надавати громадянам реальну можливість виразити свої інтереси та переконання, а не служити засобом примусу чи залякування. Тому треба усвідомлювати різницю між мирним протестом, метою якого є отримання підтримки широкого загалу, та руйнівним, деструктивним протестом, який призводить до розколу суспільства та втрати підтримки.

В умовах сьогодення в Україні, за відсутності чітких молодіжних програм і незавершеністю процесу формування політичних партій, електорат у своєму політичному виборі змушений орієнтуватися на окремі особистості, які так чи інакше задіяні в політичному процесі відіграють у ньому провідну роль.

Автор вважає, що у демократичному суспільстві не можна вимагати від громадян (зокрема молоді), щоб вони брали участь у політичному житті. Проте без активної участі демократія починає слабнути. Саме рівень політичної участі, її масштаби є показниками ступеня демократичного розвитку суспільства, рівня загальної та політичної культури його громадян, найрізноманітніших суб'єктів політики.

Слід відзначити, що формується також культура громадянськості, найважливішими складовими якої є інтерес до суспільних справ і політики, політична обізнаність і компетентність.

У „**Висновках**” подано основні теоретичні підсумки роботи, зокрема: політична культура характеризується як частина загальної культури, яка формується і виявляється в процесі політичного життя; історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, їх політичної творчості, який відбиває процес опанування суспільством, націями, класами, іншими соціальними спільнотами та індивідами політичних відносин, а також розвиток їх власної сутності і діяльнісних здатностей як суб'єктів політичного життя.

Зроблено ряд висновків стосовно стану та проблем політичної культури молоді України, її особливостей і перспектив розвитку, а також про роль вищого навчального закладу у формуванні демократичної політичної культури студентської молоді, зокрема:

- складне соціально-економічне становище країни призводить до загострення молодіжних проблем, негативно впливає на всі сфери життєдіяльності молоді: можливості задоволення матеріальних і духовних потреб, професійне і громадянське становлення. Ці та інші причини накладають своє відображення на характеристики політичної культури молоді, що в кінцевому рахунку виявляється в оцінці нею своєї ролі в державному будівництві як незначної;

- загалом молодь стурбована станом суспільно-політичного життя в Україні, цікавиться проблемами політики, але простежується поверховість, епізодичність звернення до політичних проблем, недооцінка політичного фактора, як чинника виникнення і розв'язання соціально-політичних конфліктів;

- політична культура молоді як органічна складова її загальної культури є виявом її індивідуальної спрямованості на участь (або ігнорування) у політичному житті суспільства, яка базується на певному рівні політичної самосвідомості, духовності й цілеспрямованості;

- важливу роль у становленні політичної культури молоді відіграє політична освіта та виховання. Освіта є важливою основою фахового, політичного рівня та процесу духовного формування молодшої людини, її світогляду, а також показником рівня суспільно-політичного розвитку суспільства;

- стосовно концепції політичної соціалізації молоді важливо відмітити, що це відносно нова концепція. Найважливішою особливістю політичної соціалізації молоді є те, що сьогодні вона не зводиться до збереження цінностей політичного устрою, який панував раніше. Мета політичної соціалізації молоді полягає у формуванні особистості, умінні адаптуватися в суспільстві, у процесах, що відбуваються не тільки у політичній сфері; в умінні засвоїти досвід, який був накопичений старшими поколіннями; в умінні знайти своє місце в конкретному суспільстві, а також умінні висловлювати власну думку;

- знанням студентів про політику, їх судженням та оцінкам щодо політичних процесів притаманна двоїстість. З одного боку, вони демонструють чітку орієнтацію на державні перетворення, а з іншого – відсутність інтересу до практичної участі в політичному житті. Якщо врахувати досить високу потенційну готовність до активних політичних дій у поєднанні з низьким відсотком свідомої участі в них, то можемо прогнозувати, що у випадку різкого загострення соціально-економічних проблем, або під впливом авторитетних політичних лідерів студенти здатні як до позитивних, так і до соціально небажаних, невиважених і спонтанних дій;

- формування політичної культури студентської молоді тісно пов'язане з формуванням певного типу особистості студента, таких її характеристик, як цілеспрямованість, саморегуляція, активність, що можливе за умови постійного вивчення

потреб, цінностей, мотивацій участі студентів у сфері політичного життя та врахування їх у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

**Основні наукові положення, теоретичні та практичні висновки викладено у
таких публікаціях:**

1. Карнаух А. Формування політичної культури молоді на сучасному етапі // Людина і політика. – 2004. - №5. – С.134 – 139.

2. Карнаух А.А. Роль політичної освіти і виховання у формуванні політичної свідомості студентської молоді // Нова парадигма. Альманах наукових праць. Філософія. Соціологія. Політика. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – Випуск 38. – С.160 – 166.

3. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні // Політичний менеджмент. – 2005. - № 4. – С.63 – 69.

4. Карнаух А. Роль політичної освіти у формуванні політичної свідомості української молоді // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість. Збірник матеріалів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (12-13 травня 2005 року). – К.: Видавництво Європейського університету, 2005.- У 6 т. – Т.5. – С.154 – 156.

5. Карнаух А.А. Формування національної свідомості та духовності молоді як важлива потреба державотворення в Україні // Матеріали третіх ірпінських міжнародних науково-педагогічних читань на тему: проблеми гуманізації навчання та виховання у вищому закладі освіти. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2005. – С.332 – 334.

6. Левінська А.А.(Карнаух) Становлення сучасної політичної культури України // Другі юридичні читання. Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (18 травня 2005 року). – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – С.81 - 84.

7. Карнаух А. Політична освіта у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу // Гуманітарна освіта в профільних вищих навчальних закладах: проблеми і перспективи. Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції (16-18 березня 2005 року). – К.: НАУ, 2005. – Т.1. – 256 с. - С.238 – 239.

АНОТАЦІЯ

Карнаух А.А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства. – Рукопис (238 с.).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, Київ, 2006.

У дисертації досліджується комплекс проблем теоретичного і практичного характеру, пов'язаних із становленням політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства. Проаналізовано ступінь підготовки сучасної молоді до участі у державотворчих процесах, що відбуваються в Україні; фактори, що впливають на формування її політичної культури; що необхідно зробити у сфері молодіжної державної політики, аби забезпечити належні умови для реалізації потенційних можливостей підростаючого покоління.

Визначені форми політичної участі молоді в Україні та їх вплив на демократичний політичний процес.

Розглядається фактор громадянської освіти у процесі формування політичної культури молоді у вищому навчальному закладі. Аналізуються проблеми, пов'язані із запровадженням громадянської освіти в Україні.

Ключові слова: політична культура, демократична політична культура, молодь, політична соціалізація, політична участь, громадянська освіта, демократія, демократизація.

АННОТАЦІЯ

Карнаух А.А. Становление политической культуры молодежи в условиях демократизации современного украинского общества. – Рукопись (238 с.).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. Национальный педагогический университет им. М.П.Драгоманова, Киев, 2006.

В диссертации рассматриваются вопросы, связанные с обозначением сути феномена политической культуры, ее структуры, типологии, функций в политической системе общества, влияние определенного типа культуры на развитие общества, а также анализируется влияние экономических, политических и духовно-идеологических факторов на формирование того или иного типа политической культуры.

В диссертации исследуется комплекс проблем теоретического и практического характера, связанных со становлением политической культуры молодежи в условиях демократизации современного украинского общества. Проанализировано, что необходимо сделать в области молодежной государственной политики, чтобы обеспечить необходимые условия для реализации потенциальных возможностей подрастающего поколения, гармонизации отношений между государством и молодежью. Определено, что основными

функциями молодежной государственной политики в Украине должно стать создание гарантированных социально-экономических, политических и других необходимых стартовых условий для социализации молодежи; координация усилий всех государственных органов, партий, организаций, объединений, разнообразных социальных институтов общества относительно условий для развития и самореализации молодежи; социальная защита тех групп молодежи, которые не в состоянии самостоятельно решать собственные проблемы. Молодежная политика должна увеличивать возможности для должностного, профессионально-квалификационного, образовательного, научного возрастания молодежи, обеспечить свободный выбор средств социального продвижения.

Исследованы особенности политической социализации украинской молодежи, обозначены основные направления формирования политических знаний, а также формы политического участия молодежи в Украине и их влияние на демократический политический процесс. Показана роль высшего образования при формировании демократической политической культуры студенчества. Автор акцентирует внимание на том, что образование является одним из влиятельных факторов формирования демократической политической культуры молодежи. Именно от содержания и качества этого фактора зависит уровень ценностных представлений молодежи о структуре и принципах действия политической системы, о своих гражданских правах и обязанностях, а также умением пользоваться этими знаниями. Определено, что демократизация общества может происходить лишь одновременно с процессами демократизации личности. Учебно-воспитательный процесс в высшем учебном заведении владеет реальными возможностями для осуществления такого задания путем политического воспитания студентов. От содержания и качества политического образования зависит уровень ценностных представлений молодежи о структуре и принципах действия политической системы; о своих гражданских правах и обязанностях, а также умением пользоваться этими знаниями.

Рассматривается фактор гражданского образования в процессе формирования политической культуры молодежи в высшем учебном заведении. Анализируются проблемы, связанные со становлением гражданского образования в Украине.

Ключевые слова: политическая культура, демократическая политическая культура, молодежь, политическая социализация, политическое участие, гражданское образование, демократия, демократизация.

ANNOTATION

Karnaukh A.A. Political culture of the youth formation under conditions of democratization of the modern Ukrainian society. – Manuscript (238 p.).

Candidate of political science degree competition thesis on specialty 23.00.03 – political culture and ideology. M.P.Dragomanov National Pedagogical University, Kiev, 2006.

The complex of theoretical and practical problems concerned with political culture of the youth formation under conditions of democratization of the modern Ukrainian society is examined in thesis. It was analyzed how much modern youth is prepared for the participation in public processes which occurs in Ukraine; what is necessary to do for proper condition providing in the field of public youth policy to realize the potential of the growing up generation and harmonize the relation between the society and the youth.

The factor of the civil education in the process of the formation of the political culture of the youth in the higher educational institution is examined as well as the principles of the national upbringing and the fundamentals of the youth development program. The problems concerned with civil education application in Ukraine are analyzed as well.

The key words: political culture, democratic political culture, youth, political socialization, civil education, democracy, political behavior, democratization.